

ГУБОЧКІН Микола,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
науково-методичного відділу
охорони культурної спадщини
НІЕЗ «Переяслав», член
Національної спілки краєзнавців
України (м. Переяслав, Україна)
k_gubochkin@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2853-5870>

ІСТОРИЧНИЙ ПОСТУП КРОПИВНИ ВІД ПОСЕЛЕННЯ ДО КОЗАЦЬКОГО ПОЛКОВОГО МІСТЕЧКА

Метою публікації є спроба показати еволюцію Кропивни від перших осад до полкового містечка одного з козацьких полків Української козацької держави – Кропивнянського полку. Визначено наступні завдання: проаналізувати наявну історіографію, етапи та розвиток вивчення теми; довести існування в Кропивні городища часів Київської Русі; прослідкувати економічний розвиток досліджуваної території; простежити соціально-економічні особливості Кропивни як одного із регіонів формування козацтва.

У статті розглядаються нові дані археологічних розвідок та досліджень стосовно найдавнішого минулого сучасного с. Кропивна Золотоніського р-ну Черкаської обл., що дали можливість обґрунтовано довести існування у даному населеному пункті давньоруського городища XII ст. Підґрунтям для гіпотези щодо наявності в Кропивні поселень доби Київської Русі були присутність у підйомному матеріалі давньоруської кераміки та випадкові знахідки ставрографічних артефактів XII ст. Також вперше було проаналізовано еволюцію Кропивни від перших осад до статусу полкового містечка Кропивнянського козацького полку та показано її соціально-економічний розвиток у зазначений період.

Під час наукової розробки даної теми було застосовано такі методи: історико-порівняльний, метод періодизації, історико-системний та історико-типологічний.

Аналіз історіографії проблеми засвідчив, що лише окремі її аспекти частково потрапляли в поле зору дослідників, але досі вона не розглядалася всебічно. На основі різного роду джерел та документів простежується соціально-економічний розвиток полкового містечка Кропивна у XVII–XVIII ст.: воно поступово розросталося і економічно розвивалося, а його козацьке населення складало більшість, що й стало вагомим причиною створення у Кропивні козацького реєстрового полку.

Ключові слова: с. Кропивна Черкаської області, річка Кропивна, давньоруське городище, Кропивнянський козацький полк, Черкаське староство, люстрації.

HISTORICAL PROGRESS OF KROPYVNA FROM THE SETTLEMENT TO THE COSSACK REGIMENTAL TOWN

The purpose of this article is to try to show the evolution of Kropyvna from the first settlements to the regimental town of one of the Cossack regiments of the Ukrainian Cossack state – Kropyvna Cossack regiment. According to the purpose of the study, the tasks are defined: to analyze the existing historiography, stages and development of the study of this problem; to prove the existence of a settlement in Kropyvna of Kyivan Rus' times; to trace the economic development of the studied territory; to trace the social and economic features of Kropyvna as one of the regions of Cossack formation.

The article considers new data of archeological explorations and researches concerning the ancient past of modern Kropyvna village of Zolotonosha district of Cherkasy region, which gave the chance to substantiate the existence the ancient Rus' settlement of the XII century. Old Rus' ceramic in the lifting material and accidental finds of staurographic artifacts of the 12th century are the basis for the hypothesis regarding the presence of settlements in Kropyvna of the Kyivan Rus' period. Also, for the first time, the evolution of Kropyvna from the first sieges to the status of a regimental town of the Kropyvna Cossack Regiment was analyzed and its social and economic development during the specified period was shown.

During the scientific development of this topic, specific methods were applied, which include: historical-comparative, periodization method, historical-systemic and historical-typological.

Analysis of the historiography of the problem showed that only some its aspects were partially considered by researchers, but it has not been still studied comprehensively. The socio-economic development of the regimental town of Kropyvna in the XVII–XVIII centuries can be observed on the basis of various sources and documents: it gradually grew and developed economically, and Cossacks were the majority population, it was a good reason for creating a Kropyvna Cossack regiment.

Keywords: *village of Kropyvna in Cherkasy region, the Kropyvna River, ancient Rus' settlement, Kropyvna Cossack Regiment, Cherkasy starostas, lustration.*

Постановка проблеми. Сучасне с. Кропивна Золотоніського р-ну Черкаської обл. відоме широкому загалу як колишнє полкове місто – центр Кропивнянського козацького полку. Проте польові дослідження та археологічні розвідки як автора, так і інших науковців та краєзнавців доводять, що і в більш ранні історичні періоди береги однойменної р. Кропивни були заселені людьми.

Найдавніша кераміка, яка зустрічається у підйомному матеріалі з даної території, датується добою середньої бронзи. Давність заселення с. Кропивна та його околиць підтверджує наявність великої кількості курганів. Окрім того, під час збору підйомного матеріалу в долині р. Кропивна автором було виявлено кераміку давньоруського часу [8, с. 4].

Про давньоруський період існування потужного поселення в с. Кропивна свідчить і присутність раніше невідомого давньоруського городища, яке, на нашу думку, було форпостом, що охороняв брід через р. Кропивну [25, с. 106–114]. А випадкові знахідки стулки від хреста-енколпіона XII ст. (Рис. 1. 1.) і свинцевого (т. зв. «бідняцького») хрестика XII ст. (Рис. 1. 2.) підтверджують цю

думку [12, с. 143–146]. Але, на жаль, поки що не відомо, яку назву мала Кропивна у добу Київської Русі. Та, сподіваємося, у ході подальших досліджень і ця проблема буде вирішена.

Таким чином, люди заселили дану територію ще з бронзового віку, потім у давньоруський період з'явилося вже городище з посадом та відкрите поселення біля нього. А в XVII ст. Кропивну вже бачимо полковим містом – центром Кропивнянського козацького полку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія та джерельна база з історії с. Кропивна досить скупо представлені у працях істориків, хоча є й певні надбання. Проведений аналіз історіографії теми засвідчив, що, якщо окремі її аспекти частково потрапляли у поле зору дослідників, то до цього часу вона не ставала предметом окремого цілеспрямованого вивчення. Незважаючи на те, що історія українського козацтва вивчається досить давно, історія Кропивни та Кропивнянського козацького полку, полковим містом якого воно було у середині XVII ст., досі залишається малодослідженою. Спеціальних праць, присвячених цій проблемі, практично немає. Лише у дослідженнях

окремих авторів розглядалися певні питання, що носили фрагментарний характер [9, с. 181].

Дослідження з історії Кропивни, Кропивнянського полку та сотні можна умовно поділити на дві групи. Перша – праці загальноісторичного характеру, в яких при розробці концептуальних засад історії козацтва автори побіжно висвітлювали участь цього полку у військово-політичних подіях XVII–XVIII ст. Друга – спеціальні дослідження, у яких безпосередньо йшлося про окремі аспекти функціонування Кропивнянського полку (сотні). Серед провідних тем, що знайшли відображення у працях учених кількох поколінь, були проблеми генеалогії кропивнянської козацької старшини, військово-адміністративного устрою та соціально-економічної історії полку. Що стосується проблеми військово-політичної історії Кропивнянського полку, то вона ще не була предметом спеціального дослідження, хоча опосередковано висвітлювалася у працях багатьох істориків.

Однак жодне з досліджень не ставило за мету спеціально визначити місце Кропивни і Кропивнянського козацького полку в політичних подіях XVII–XVIII ст., що сприяло б виокремленню історії козацького полку в Кропивні як самостійної наукової проблеми [10, с. 46–49].

Історики та краєзнавці звертають увагу на Кропивну починаючи з 90-х рр. XX ст. У цей період з'являються дослідження місцевих краєзнавців, у яких розглядається власне Кропивна та її визначні особистості.

Історико-краєзнавчий нарис про кропивнянського полковника Филона Джеджалія опублікував О. Хмара [29]. Більшість висновків автора базується на непідтверджених достовірними джерелами гіпотезах, а їх недостатня обґрунтованість була недоліком частини наукових студій. Кропивнянський полк та сотня згадувалися побіжно, у контексті аргументації окремих положень. Розкрити їх багатогранну історію, показати еволюцію та місце у суспільно-політичній історії Гетьманщини не дозволяло переважаюче використання біографічного жанру.

У своєму дослідженні «З минулого козачих сіл (Кропивна, Деньги, Хвилівка)» [16] краєзнавець Ф. Іващенко на основі архівних відомостей, наукових праць, переказів, топонімічних матеріалів висвітлює маловідомі та зовсім невідомі широкому колу читачів сторінки історії козачих сіл з території колишнього Кропивнянського козацького полку.

Комплексному дослідженню проблеми історії Кропивнянського козацького полку присвячено монографію автора даної статті «Кропивнянщина у козацьку добу» [11], в якій розглянуто процес його становлення та функціонування, відтворено військово-політичну та соціально-економічну еволюцію полку (сотні), здійснений аналіз природно-географічних та соціально-економічних умов утворення полку, показана роль полкової старшини в історії України середини XVII ст. На основі матеріалів археологічних досліджень та архівних розвідок доведено заселення території сучасного с. Кропивна з часів Київської Русі.

Таким чином, історіографічний огляд літератури свідчить, що сучасне с. Кропивна має досить давнє та цікаве минуле, а проблема військово-політичної та соціально-економічної історії Кропивнянського полку (сотні) наразі потребує ґрунтовного дослідження. А також, незважаючи на наявність публікацій, присвячених історії Кропивни та Кропивнянського полку, означена нами проблема є малодослідженою, тому вимагає всебічної розробки та вивчення.

Джерельна база історії виникнення та існування цього населеного пункту різноманітна. Одним з тих джерел, які висвітлюють соціально-економічну історію Гетьманщини, є люстрації. Зокрема збереглися, були опубліковані й проаналізовані люстрації 1616 і 1622 рр. Існує ще одна люстрація, яка описує той же регіон, що і дві попередні. Через те, що відсутні перші аркуші цього документального джерела, точну дату його створення поки що важко встановити. Це джерело фіксує становище Канівського та Черкаського староств після поразки повстання Тараса Трясила, за ним можна простежити зміни, що відбулися за приблизно 10-річний період з моменту проведення люстрації

1622 р. Люстрація вказує імена деяких козаків – власників хуторів та млинів. Це джерело дає цінний матеріал щодо заселення Наддніпрянщини, виникнення тут нових населених пунктів, кількість їхніх будинків та населення [18, с. 43].

Стосовно містечка Кропивна, що у 30-х рр. XVII ст. належало до Черкаського староства, люстрація наводить кількість міщанських і козацьких будинків, скільки з них дають чиншу, а також згадує два млини, що стояли на р. Кропивна.

Наступна «Люстрація 1631–1633 рр.» є дуже стислою, але й у такому вигляді вона висвітлює розвиток Канівського та Черкаського староств напередодні Національної революції середини XVII ст. [18, с. 44].

Значною мірою джерельна база дослідження спирається і на документи, опубліковані у II половині XIX – на початку XX ст. у таких виданнях: «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России» [2], «Архив Юго-Западной России» [4], «Мотыжинский Архив. Акты Переяславскаго полка XVII–XVIII вв.» [1, с. 519–521].

Серед опублікованих джерел слід виділити також тритомник «Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы» [6], «Реєстр Війська Запорозького 1649 року» [28], «Реєстр Запорожского войска 1756 года» [27]. Перша з названих праць – збірник документів і матеріалів, у першому томі якого вміщено привілей польського короля Сигізмунда III про передачу Костянтину Вишневецькому у довічне володіння Черкаського староства з містечками: Боровицею, Голтвою, Кропивною та всіма іншими населеними пунктами [6, с. 9–10].

У 1995 р. вийшов друком заново опрацьований «Реєстр Війська Запорозького», що є чи не найдавнішим джерелом з історії Кропивнянського полку. Складений у 1649 р. на виконання статей Зборівського договору, він зафіксував особовий склад усього козацького війська, у тому числі й Кропивнянського полку – 1992 козаки з 14 сотень [28, с. 349–369]. Як суцільний антропонімічний текст названий реєстр дозволяє здійснити порівняльний аналіз антропонімів (прізвищ та прізвиць кропивнянських

козаків) з численними топонімами (в першу чергу – ойконімами та мікротопонімами) з території Кропивнянщини¹, що побутували раніше чи побутують зараз.

Схожий матеріал містить інше опубліковане антропонімічне джерело – «Реєстри козаків Іркліївського та Щербинівського куренів Запорозької Січі 1756 року», які включають 777 прізвиस्क козаків-запорожців, що походили з території Кропивнянщини [27, с. 31–34; 93–95].

Зі статистичних джерел церковного походження велику цінність мають метричні книги і сповідні розписи. У них знаходимо достовірну інформацію про персональний склад старшини і генеалогічні матеріали. Так, в Державному архіві Полтавської області зберігаються метричні книги церков містечка Кропивна Золотоніського повіту Полтавської губернії [14].

Соціально-економічний та військово-біографічний матеріал знаходимо у Генеральному описі Лівобережної України 1765–1769 рр. [7], де представлено купчі кропивнянської старшини та козаків на землю, різноманітні документи, що доводили права на володіння маєтностями та документи про витoki родоводу полковника Кропивнянського полку – Филона Джалалія. Матеріали опису локалізуються у фонді № 57 Центрального державного історичного архіву України в м. Києві. Перепис містить дані про 3,5 тис. населених пунктів, у т. ч. тих, які входили до складу Кропивнянського полку, а потім, після його ліквідації, стали територією Переяславського полку. Джерело вказує вік, сімейний стан, стан здоров'я, станову приналежність, походження, родинні зв'язки, матеріальний стан і спосіб заробітку на життя мешканців дворів, що переписувалися.

Джерельний аналіз дозволяє зробити висновок, що надійним джерелом є актові, судові та маєткові документи, реєстри, присяги, пом'яники, заповіти, метричні книги й сповідні розписи.

¹ Під терміном «Кропивнянщина», який вживаємо у широкому сенсі цього слова, слід розуміти територію, що входила у середині XVII ст. до Кропивнянського козацького полку.

Результати дослідження. Порівняно недавно в результаті археологічних розвідок у с. Кропивна було віднайдене невелике городище доби Київської Русі, що дало підґрунтя поставити під сумнів офіційну дату заснування Кропивни – 1615 р., яка довгий час фігурувала як найдавніша згадка цього населеного пункту в історичних джерелах.

Так, навесні 2015 р. у с. Кропивна Золотоніського р-ну Черкаської обл. було виявлене раніше невідоме давньоруське городище невеликого розміру [25, с. 106–114] (Рис. 2.). Мета його будівництва – охорона броду через р. Кропивна, що вів до одного з великих суходільних шляхів того часу.

Рис. 2. Давньоруське городище з с. Кропивна

Розташоване це укріплення на видовженій стрілці мису (куток «Париж») [17, с. 160–161]. Майданчик городища (можливо, «дитинець») має овальну форму, розмірами 45х32 м, поділений навпіл

ґрунтовою дорогою та використовується в даний час під сезонний город місцевого жителя. Вали та рови збереглися тільки в окремих місцях. Серед підйомного матеріалу зустрічається кружальна кераміка початку XI – першої половини XIII ст., що й дало підстави вважати дане городище давньоруським. А проведені у 2016 р. науковими співробітниками НІЕЗ «Переяслав» археологічні розвідки та закладання шурфів підтвердили цю гіпотезу.

Для з'ясування культурного шару та датування пам'ятки було закладено траншею розмірами 4х1 м у північно-східній частині городища. Дослідження показали, що на майданчику городища знаходяться рештки дерев'яних клітей, забутованих глиною, а також було знайдено кераміку XII ст. [26, с. 20–21].

На думку Ю. Ю. Моргунова, нововиявлене давньоруське городище у с. Кропивна, що знаходиться на лівому березі однойменної річки, можна віднести до подібних укріплень степового супійсько-придніпровського регіону, які розміщувалися серед (чи поблизу) лісових масивів та заплавлених боліт. Таке розташування більшою мірою притаманне укріпленням від ворога. А прирічкові

фортеці півдня степової області (куди можна віднести й давньоруське городище у с. Кропивна) були пристосовані для контролю відомих бродів. Такі укріплення були побудовані у кінці XI – на початку XII ст. [19, с. 314].

Іншою фортифікаційною спорудою Кропивни була фортеця колишнього Кропивнянського козацького полку, яка знаходилася на природному підвищенні (Рис. 3.).

До приїзду в Україну у 1630 р. французького інженера Гійома Левассера

де Боплана у Кропивні було, згідно з його картою, старе козацьке укріплення з п'ятьма редутами для гармат [22, с. 32–34]. Це дозволяє зробити припущення, що кропивнянське укріплення було збудоване до 1630 р., тобто до приїзду Боплана в Україну. Не могло воно бути побудовано і в 1648–1649 рр., тому що на карті Боплана значиться під 1640 р. Не виключено, що в «Люстраціях» за словами «Кропивна осаджена...» належить розуміти

«кропивнянське укріплення побудовано».

У люстрації королівських маєтностей 1616 р. зазначено: «Кропивна осаджена торік, має домів: міщанських – 30, козацьких – 60» [15, с. 368]. Отже, заснування Кропивни офіційно відбулося в 1615 р., що документально підтверджено.

Таким чином, вперше в офіційних документах Кропивна – майбутнє полкове місто Кропивнянського козацького полку – згадується в «Люстрації Київського воєводства 1616 року» як населений пункт Черкаського староства [15, с. 368]. Проте засноване воно було значно раніше, можливо, на місці городища, що збереглося з часів Київської Русі. Цю обставину засвідчують також знайдені на території с. Кропивна ставрографічні матеріали XII ст. і фрагменти кераміки давньоруського часу [8, с. 4]. На більш давнє походження Кропивни вказує і та обставина, що в 1615 р. в ній проживала значна для того

часу кількість населення – майже 500 осіб: хат «слухняних» було 30, а хат козаків – 60.

Існують і інші документи 1616 р., в яких фігурує Кропивна. Так, у 1616 р. як поселення Полтавської території, що відносились до Черкаського староства, в актах відмічені міста: Піщане, Золотоноша, Домантів та слободи: Ірклій, Кропивна й Олтва. У слободах Ірклієві та Кропивні, розміщених по сусідству з дніпровською долиною, у 1616 р. разом нараховано 1140 хат, в тому числі лише 80 хат послужних козаків і 1060 хат козаків, що перебували в положенні «слобожан», тобто користувалися 20-річною пільгою від будь-яких повинностей, крім військової служби, як і в Переяславському старостві [3, с. 239].

Порівняємо Кропивну з іншими містами та слободами в 1616 р.: Іркліїв – 20 «слухняних» домів і 300 «неслухняних»; Чигирин – 50 «слухняних» і 500 «неслухняних»; Черкаси – 150 «слухняних» і 100 «неслухняних»; Кропивна – 30 «слухняних» і 60 «неслухняних». Отже, по чотирьох містах – 250 «слухняних» домів і 960 «неслухняних».

До 1620 р. Кропивною володів краківський каштелян Януш із Острога (Острозький). А 29 вересня (9 жовтня за новим стилем) 1620 р. був виданий привілей польського короля Сигізмунда III про віддачу Костянтину Вишневецькому у довічне володіння Черкаського староства з містечками: Боровицею, Голтвою, Кропивною та іншими [13, с. 9–11].

У люстрації 1622 р. у м-ку Кропивні нараховувалося 60 «слухняних» хат, а «неслухняних» козацьких – вже більше 200. Податків вони ніяких не платили, тільки виконували військову службу, яку кожний з них на коні та зі зброєю повинен нести при своєму старості чи підстарості.

Кропивна пройшла типовий (класичний) шлях розвитку козаччини. Як бачимо з «Люстрації»: у 1615 р. було 30 «слухняних» і 60 «неслухняних» дворів, а в 1622 р. вже 60 «слухняних» і 200 «неслухняних» [15, с. 368].

Тобто, кількість «слухняних» збільшилася в 2 рази, в той час як кількість козацьких дворів – зросла у 3–4 рази. «Неслухняний елемент» зростав за

рахунок інших верств – селян, міщан, шляхти і боярства. Завдяки новоприбулим козаччина мала стабільний приріст.

Про рівень розвитку продуктивних сил свідчить цікавий документ – «Тарифа подимної податі Київського воєводства 1631 року», що дає унікальні відомості про ступінь зростання в містах ремесел і промислів. У цьому документі названо 11 промислових і ремісничих професій: мірошники, різники, кравці, шевці, шкіряники, ковалі, слюсарі, рибалки, огородники (будівельники огорож), музики, уходники [5, с. 44]. Спираючись на це джерело, бачимо, що Кропивна вже стала містом, проте великого значення ще не набула, що засвідчує список маєтків та їхніх власників, наведених у цьому документі. Цінність та дохідність маєтностей визначається сумами накладених податків. У згаданому списку Кропивна стоїть на 25 місці; її власники – найбагатші та найзаможніші князі Вишневецькі [20].

У люстрації 1631–1633 рр., яка описує Канівське та Черкаське староства, знаходимо наступне: «Містечко Кропивна. Це містечко лежить над рікою Кропивною, воно оточене довкола частоклом. Замочок є на городищу, він довкола опарканений палями. Будівель у ньому небагато, світлиця й пекарня. Всього у цьому містечку є 150 домів, в т. ч. 40 міщанських, а решта – козацтво. З міських домів дають чинш, котрий звуть колодками, по 8 литовських грошів, (разом) – 13 зл. Крім того, дають по возу сіна або 4 литовських грошів, (разом) – 6 зл. На цій же ріці Кропивній стоїть два млини, у кожному по одному мучному колу, а друге – ступне. Ці млинки разом з горілчаною орендою дають 250 зл. Всі повинні залучатися до ремонту парканів і гребель» [18, с. 49].

Таким чином, порівнюючи дані люстрацій та інших документів соціально-економічного характеру, бачимо, що Кропивна з кожним роком розросталася, а козацьке населення містечка складало більшість, що пізніше й стало вагомою причиною створення у Кропивні козацького реєстрового полку.

З 1648 р. Кропивна стає вільним містом, а її землі – військовими. Через рік, у 1649 р., у Кропивні налічується 171 двір з населенням 1767 душ, а також у місті було 3 церкви й один олійний завод [15, с. 368]. Значне збільшення

населення порівняно з 1616 р. викликане тим, що до цього року (1649 р.) територію нинішньої Золотоніщини польські магнати інтенсивно заселяли людьми.

Крім військової справи кропивнянські козаки широко займалися хліборобством. Землі було вдосталь, особливо в перші роки після війни 1648–1657 рр. Кожний займав стільки, скільки міг обробити. Розмежування землі в Кропивнянській сотні було проведено пізніше, ніж в інших сотнях, а саме – в 1731 р. Але і після цього ще довго, як повідомляється в одному донесенні від 1768 р., хутори і села «настоящими знаками не ограничиваются» [15, с. 370–371].

У першій половині XVIII ст. розвиток Кропивни помітно змінився. За час «руїни» багато жителів переселилося на Правобережжя. Наприклад, у 1731 р. в селі було тільки 77 дворів, із них козацьких дворів, які «к диспозиции гетманской прислушает», стало 38, посполитих Київського монастиря – 34 і посполитих, що належали гетьману Д. Апостолу і «всякую работу работают», – 5 дворів [21, с. 44].

Про становище населення у XVIII ст. можна судити з таких офіційних даних. У 1753 р. у Кропивні було «крайне нищетных» і «нищетных» серед ратушних і козаків-підпомічників 79 дворів, компанійців – 17, серед посполитих – 46 (із них 32 двори, що належали сотнику Дарагану). Всі вони платили консистентний податок [15, с. 371].

У Кропивні був і свій власний герб: у щиті увінчане короною серце, під яким хрест (Рис. 4. 1.). Його зображення відоме з печатки 1771 р. [23, с. 98].

Печатка Кропивнянської сотні 1771 р. мала наступний вигляд: у полі печатки перевернуте серце під короною, знизу розширений хрестик, від якого відгалужуються два пагони. Напис по колу: **«ПЕЧАТЬ СОТНЬ КРОПИВАНСКОЙ»**. Печатка овальна, розмір 34х31 мм. [30, арк. 44 зв., 48 зв. 1771 р.] (Рис. 4. 2.).

Висновки. Історіографія теми засвідчує, що дослідження загальноісторичного характеру, у яких для ілюстрації наводилися дані стосовно кропивнянського козацтва, спеціальні публікації з історії лівобережного козацтва та історико-краєзнавчі студії не вичерпують теми з історії великого козацького регіону – Кропивнянщини. Хоча окремі її аспекти (персональний склад та генеалогія) потрапляли в поле зору дослідників, історія Кропивни та Кропивнянського козацького полку не ставала предметом спеціального дослідження.

Рис. 4. Зображення герба та печатки Кропивни

Такі матеріали давньоруського часу, як кераміка, стулка від хрестанкопціона XII ст., свинцевий хрестик XII ст., а також відкриття раніше невідомого давньоруського городища, свідчать про існування потужного поселення в с. Кропивна в добу Київської Русі.

Кропивна ввійшла в історію, як славне козацьке полкове місто. Проте, до того, як зрости до цього рівня, вона пройшла важкий, тернистий шлях, переходячи з рук в руки польсько-українських магнатів – Януша Острозького, Костянтина Вишневецького, але під час Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. під проводом Б. Хмельницького опинилася під контролем гетьманського уряду. Поступово козацький елемент у Кропивні склав більшість населення, що призвело до перетворення міста в адміністративний центр козацького полкового округу.

У дослідженні зроблено спробу показати еволюцію Кропивни від села до козацького полкового міста. При розгляді таких документальних джерел як «Люстрація Київського воєводства 1616 року», «Тарифа подимної податі Київського воєводства 1631 року», «Переписні книги 1666 року» було проаналізовано соціально-економічний розвиток Кропивни в зазначений період. Черкаське староство, на території якого сформовано полк, було одним із найбагатших у Лівобережній Україні, про що свідчать люстрації Київського

воєводства 1616 та 1622 рр. Отже, економічна база полку мала значний потенціал. З початком Національної революції середини XVII ст. у результаті постійних бойових дій в господарстві полку намітився певний спад. Ситуація погіршилася в період Руїни, коли через постійний стан війни на території Кропивнянщини господарство краю занепало. Воно відродилося з відновленням лівобережного козацтва, але довоєнного рівня так і не досягло. Розформування полку в 1658 р., безумовно, вплинуло на всі сторони життя населення Кропивнянщини. Козацтво втратило свої панівні позиції і поступово зникло як стан. Внаслідок цього влада перейшла до польської шляхти, що і призвело до закріпачення селян.

Після того, як у кінці XVIII ст. в Кропивні був ліквідований козацький устрій, більшість населення ще довго називало себе козаками і вимагало повернути колишні козацькі привілеї та вольності. Навіть на сучасному етапі розвитку села є люди, які ведуть свій родовід ще з козацьких часів і пишуться тим, що їх пращури були козаками.

Список використаних джерел та літератури

1. А. М. Мотыжинский Архив. Акты Переяславскаго полка XVII–XVIII вв. / Издание Андрея и Александра Савицких. Киев 1890 г. *Киевская старина*. 1890. Т. 30. С. 519–521.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою Комиссиею: В 15-ти тт., Санкт-Петербург. 1861–1892. Тт. 1–15.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. Киев, 1861–1892. Т. 10: (Доп. к т. 3): [Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россиею. 1653–1654]. Санкт-Петербург: Тип. брат. Пантелеевых, 1878. [6]. 8 с. 838 стб. 24.
4. Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. Киев. 1908. Ч. III. Т. IV. 419 с.
5. Балабушевич Т. Економічний розвиток Лівобережної України XVI – першої половини XVIII ст. *Наукові записки НАУКМА*. Київ: КМ Academia, 1998. Т. 3. С. 40–48.
6. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы [в 3 т.] / Сост. П. П. Гудзенко, М. К. Козыренко, А. П. Лола и др. Москва: Изд. АН СССР, 1954. Т. 1. 560 с.
7. Генеральный опис Лівобережної України 1765–1769 рр. Показчик населених пунктів. Київ. 1959. 185 с.

8. Губочкін М. Археологічні знахідки з території с. Кропивна – колишнього полкового центру Кропивнянського козацького полку. *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип. 23. С. 3–7.

9. Губочкін М. Кропивна козацька: історіографія та джерела. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. праць* / О. М. Титова (відпов. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І. та ін. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2018. Вип. 27. С. 181–186.

10. Губочкін М. Кропивнянський козацький полк: новітня історіографія проблеми. *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький. 2010. Вип. 25. С. 46–49.

11. Губочкін М. Кропивнянщина у козацьку добу. Київ. 2020. 237 с.: іл. (Серія: Краєзнавча бібліотека Переяславщини; випуск 5).

12. Губочкін М. Ставрографічні матеріали з с. Кропивна на Черкащині. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірник наукових праць* / О. М. Титова (відпов. ред.). Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2016. Вип. 25. С. 143–146.

13. Гудзенко П. П. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трёх томах. Т. 1. Москва: Издат. АН СССР, 1954. С. 9–11.

14. Державний архів Полтавської області. Ф. 706. Оп. 3. Спр. 19. Метрическая книга церкви м. Кропивное, Золотоношского уезда за 1813 г. 10 арк.; Спр. 31. Метрическая книга церкви м. Кропивное, Золотоношского уезда за 1826 г. 17 арк.; Спр. 80. Метрическая книга церкви м. Кропивное, Золотоношского уезда. 10 арк.

15. Іващенко Ф. Кропивна – місто полкове. Черкаський край – земля Богдана і Тараса (під ред. Б. В. Губського, В. М. Литвина, В. А. Смолія). Київ: Українські пропілеї, 2003. С. 368–371.

16. Іващенко Ф. І. З минулого козачих сіл (Кропивна, Деньги, Хвилівка). Золотоноша: Полігр. п-во, 2010. 70 с.: іл.

17. Колибенко О., Губочкін М. Мікротопонімія села Кропивна на Золотоніщині. *PEREYASLAVICA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький. 2009. Вип. 3 (5). С. 158–163.

18. Мицик Ю. Канівське та Черкаське староства в описі малознаної люстрації 1631–1633 років. *Краєзнавство*. 2009. № 3–4. С. 43–53.

19. Моргунов Ю. Ю. Торческое расселение Переяславской земли. *Степи Восточной Европы в средние века: Сборник памяти Светланы Александровны Плетневой* / Ин-т археологии РАН. Москва: Издательство «Авторская книга», 2016. С. 304–326.

20. Мыщык Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. Днепрпетровск. 1985. 170 с.

21. Мякотин В. Генеральное следствие о маетностях Переяславского полка (1729–1731 гг.). Харьков. 1896. 200 с.

22. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / П. Меріме / Пер. з фр., приміт. та передм. Я. І. Кравця. Львів: Каменяр, 1990. 301 с.
23. Панченко В. Міські та містечкові герби України. Київ: Просвіта, 2000. 204 с.
24. Пономаренко М. Ф. Золотоніщина. Черкаси. 1991. 76 с.
25. Прядко О. О. Нове давньоруське городище Кропивна на Лівобережжі Середнього Придніпров'я. *Праці центру пам'яткознавства: збірник наукових праць*. Київ. 2015. Вип. 28. С. 106–114.
26. Прядко О. О. Звіт про археологічні дослідження на території Лівобережної Черкащини у 2017 р. Переяслав–Київ. 2017. С. 20–21.
27. Реєстр Запорожского войска 1756 года. Краснодар: «Советская Кубань», 1997. 111 с.
28. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / [підгот. до друку О. В. Тодійчук та ін.; редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.
29. Хмара О. Филон Джеджалій – полковник кропивнянський: історико-краєзнавчий нарис. Черкаси: ЦНТЕІ, 2002. 120 с.
30. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 83. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 44 зв., 48 зв. 1771 р.

References

1. А. М. (1890). Motyzhinskij Arhiv. Akty Perejaslavskago polka XVII–XVIII vv. [Motyzhinsky Archive. Acts of the Pereyaslav Regiment of the 17th–18th centuries]. Kiev: Kievskaja starina [Kievan antiquity]. Vol. 30 [in Russian].
2. (1861–1892). Akty, odnosjashhiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arheograficheskiju Komissieju. [Acts related to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the Archaeographic Commission]. (Vols. 1–15). Sankt-Peterburh [in Russian].
3. (1878). Akty, odnosjashhiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arheograficheskiju komissieju [Acts related to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the Archaeographic Commission]. Kiev, 1861–1892. Vol. 10: (Dop. k Vol. 3): [Peregovory ob uslovijah soedinenija Malorossii s Velikoju Rossieju. 1653–1654]. Sankt-Peterburh: Tipografy Panteleevykh [in Russian].
4. (1908). Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov [Archive of South-Western Russia, published by the temporary commission for the analysis of ancient acts]. Kiev. Part. III. Vol. IV [in Russian].
5. Balabushevych, T. (1998). Ekonomichni rozvytok Livoberezhnoi Ukrainy XVI – pershoi polovyny XVIII st. [Economic development of Left Bank Ukraine in the 16th – first half of the 18th centuries]. *Naukovi zapysky NaUKMA – Scientific notes of the National University «Kyiv-Mohyla Academy»*. Kyiv: KM Academia, Vol. 3, 40-48 [in Ukrainian].
6. Gudzenko, P. P., Kozyrenko M. K. & Lola A. P. (Eds.). (1954). Vossoedinenie Ukrainy s Rossiej. Dokumenty i materialy [Reunification of Ukraine

with Russia. Documents and materials] (Vols. 1–3). Moskva: AN SSSR, Vol. 1 [in Russian].

7. (1959). Heneralnyi opys Livoberezhnoi Ukrainy 1765–1769 rr. Pokazhchyk naselenykh punktiv [General description of Left Bank Ukraine 1765–1769. Index of settlements]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Hubochkin, M. (2009). Arkheolohichni znakhidky z terytorii s. Kropyvna – kolyshnoho polkovoho tsentru Kropyvnianskoho kozatskoho polku [Archaeological finds from the territory of the village Kropyvna is the former regimental center of the Kropyvna Cossack regiment]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei* – Scientific notes on Ukrainian history: collection of scientific articles. Pereiaslav-Khmelnyskyi. Vol. 23, 3-7 [in Ukrainian].

9. Hubochkin, M. (2018). Kropyvna kozatska: istoriohrafiiia ta dzherela [Cossack Kropyvna: historiography and sources]. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. prats* – New studies of monuments of the Cossack era in Ukraine: collection of scientific papers. Kyiv: Tsentr pam'iatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK. Vol. 27, 181-186 [in Ukrainian].

10. Hubochkin, M. (2010). Kropyvnianskyi kozatskyi polk: novitnia istoriohrafiiia problemy [Kropyvna Cossack regiment: the latest historiography of the problem]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei* – Scientific notes on Ukrainian history: collection of scientific articles. Pereiaslav-Khmelnyskyi. Vol. 25, 46-49 [in Ukrainian].

11. Hubochkin, M. (2020) Kropyvnianshchyna u kozatsku dobu [Kropyvna regione in Cossack era]. Kyiv. (Seriia: Kraieznavcha biblioteka Pereiaslavshchyny; Vol. 5) [in Ukrainian].

12. Hubochkin, M. (2016). Stavrografichni materialy z s. Kropyvna na Cherkashchyni [Stavrographic materials from the village of Kropyvna in Cherkasy region]. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini: Zbirnyk naukovykh prats* – New studies of monuments of the Cossack era in Ukraine: collection of scientific papers. Kyiv: Tsentr pam'iatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK. Vol. 25, 143-146 [in Ukrainian].

13. Gudzenko, P. P. (1954). Vossoedinenie Ukrainy s Rossiej. Dokumenty i materialy v trjoh tomah [Reunification of Ukraine with Russia. Documents and materials]. Vol. 1. Moskva [in Russian].

14. Metrisheskaja kniga cerkvi m. Kropivnoe, Zolotonoshskogo uezda za 1813 g. [Metric book of the church in Kropyvna, Zolotonosha district for 1813]. (Fund 706. Inventory 3. File 19. State archive of Poltava region), Poltava; Metrisheskaja kniga cerkvi m. Kropivnoe, Zolotonoshskogo uezda za 1826 g. [Metric book of the church in Kropyvna, Zolotonosha district for 1826]. (Fund 706. Inventory 3. File 31. State archive of Poltava region), Poltava; Metrisheskaja kniga cerkvi m. Kropivnoe, Zolotonoshskogo uezda [Metric book of the church in Kropyvna, Zolotonosha district]. (Fund 706. Inventory 3. File 80. State archive of Poltava region), Poltava [in Russian].

15. Ivashchenko, F. (2003). Kropyvna – misto polkove [Kropyvna is a regimental town]. *Cherkaskyi krai – zemlia Bohdana i Tarasa* [The Cherkasy region is the land of Bohdan and Taras]. Kyiv: Ukrainski propilei, 368-371 [in Ukrainian].

16. Ivashchenko, F. I. (2010). Z mynuloho kozachykh sil (Kropyvna, Denhy, Khvylivka) [From the past of Cossack villages (Kropyvna, Dengy, Khvylivka)]. Zolotonosha [in Ukrainian].

17. Kolybenko, O., & Hubochkin, M. (2009). Mikrotoponimiia sela Kropyvna na Zolotonishchyni [Microtoponymy of the village of Kropyvna in Zolotonosha region]. *PEREYASLAVICA: Naukovi zapysky Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka «Pereiaslav»: Zbirnyk naukovykh statei – Pereiaslavica: scientific notes of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»: collection of scientific articles. Pereiaslav-Khmelnyskyi. Vol. 3 (5), 158-163 [in Ukrainian].*

18. Mytsyk, Yu. (2009). Kanivske ta Cherkaske starostva v opysi maloznanoi liustratsii 1631–1633 rokiv [The Kaniv and Cherkasy elders in the description of the little-known lustration of 1631–1633]. *Kraieznavstvo – Local history, 3–4, 43-53 [in Ukrainian].*

19. Morgunov, Ju. Ju. (2016). Torcheskoe rasselenie Perejaslavskoj zemli [Torchesky resettlement of Pereiaslav land]. *Stepi Vostochnoj Evropy v srednie veka: Sbornik pamjati Svetlany Aleksandrovny Pletnevoj – Steppes of Eastern Europe in the Middle Ages: collection of memory of Svetlana Aleksandrovna Pletneva. Moskva: Avtorskaja kniga, 304-326 [in Russian].*

20. Mycyk, Ju. A. (1985). Zapiski inostrancev kak istochnik po istorii Osvoboditel'noj vojny ukraïnskogo naroda 1648–1654 gg. [Notes of foreigners as a source on the history of the Liberation War of the Ukrainian people in 1648–1654]. Dnepropetrovsk [in Russian].

21. Mjakotin, V. (1896). General'noe sledstvie o maetnostjah Perejaslavskogo polka (1729–1731 gg.) [General investigation on the strength of the Pereiaslav regiment (1729–1731)]. Har'kov [in Russian].

22. Merime, P. (1990). Opys Ukrainy / Hiiom Levasser de Boplan. Ukrainski kozaky ta yikhni ostanni hetmany; Bohdan Khmelnytskyi [Description of Ukraine / Guillaume Levasseur de Beauplan. Ukrainian Cossacks and their last hetmans; Bogdan Khmelnytsky]. (Ya. I. Kravets, Trans.). Lviv [in Ukrainian].

23. Panchenko, V. (2000). Miski ta mistechkovi herby Ukrainy [City and town coats of arms of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].

24. Ponomarenko, M. F. (1991). Zolotonishchyna [Zolotonosha region]. Cherkasy [in Ukrainian].

25. Priadko, O. O. (2015). Nove davnoruske horodyshche Kropyvna na Livoberezhzhi Serednoho Prydniprov'ia [The new ancient Russian settlement of Kropyvna on the Left Bank of the Middle Dnieper]. *Pratsi tsentru pam'iatkoznavstva: zbirnyk naukovykh prats – Proceedings of the center of historical studies: a collection of scientific works. Kyiv. Vol. 28, 106-114 [in Ukrainian].*

26. Priadko, O. O. (2017). Zvit pro arkeolohichni doslidzhennia na terytorii Livoberezhnoi Cherkashchyny u 2017 r. [Report on archaeological research in the territory of the Left Bank Cherkasy region in 2017]. Pereiaslav–Kyiv [in Ukrainian].

27. (1997). Reestr Zaporozhskogo vojska 1756 goda [Register of the Zaporozhian army in 1756]. Krasnodar [in Russian].

28. Todiiichuk, O. V. (Eds.). (1995). Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku [Register of the Zaporozhian army in 1649]. Kyiv [in Ukrainian].

29. Khmara, O. (2002). Fylon Dzhedzhalii – polkovnyk kropyvnianskyi: istoryko-kraieznavchyi narys [Filon Jejaliy – a colonel from Kropyvna: a historical and local history essay]. Cherkasy [in Ukrainian].

30. Central State Historical Archive in the city of Kyiv. Fund 83. Inventory 1. File 107, 1771 r. [in Ukrainian].

Рецензенти:

І. О. Демуз, д. і. н., проф.;

В. І. Кучер, д. і. н., проф.

Надійшла до редакції: 14.07.2022 р.